

Розділ

9 ГЕНДЕРОВАНЕ НАСИЛЬСТВО: між звичаєм і злочином

Що таке гендерне насильство

Зґвалтування як гендерне насильство

Інтерпретація статевого насилля в українському

Кримінальному кодексі

Трохи з історії юридичної інтерпретації зґвалтувань

Зґвалтування як вираз презирства

Зґвалтування як конструювання мізогінії

Зґвалтування як статеве насильство

Звинувачення потерпілих

Зґвалтування і жіноче повсякдення

Зґвалтування як влада

Як можна протидіяти культурі зґвалтування?

**Сексуальні домагання, або як культура
зґвалтування вбудована у школи,
офіси та університети**

Після ознайомлення з цим розділом ви зможете:

- 1) позначити різницю між випадками насильства поміж окремими індивідами і гендерним насильством як системним явищем;
- 2) пояснити, як поокремі випадки зґвалтувань встановлюють владні гендерні режими й організовують життя всіх жінок і всіх чоловіків;
- 3) пояснити, чому статеве насильство іноді важко розпізнати, ідентифікувати, які суспільні упередження та норми причетні до цього;
- 4) пояснити, як пов'язані сексуальні домагання на робочому місці і гендерна сегрегація на ринку праці;
- 5) назвати різні форми гендерного насильства;
- 6) пояснити, чому насильство є гендерною проблемою.

Що таке гендерне насильство

Існує чимало різних культурних форм, якими можна проілюструвати гендерне насильство. Наприклад, сьогодні в деяких країнах світу легально застосовують *лапідацию* – публічну смертну кару, коли чоловіки закидують камінням жінку, звинувачену в подружній зраді. Агресори і жертва в цьому випадку визначені статтю, і не можуть помінятися місцями.

Іншим прикладом гендерного насильства може бути звичай “*викрадення наречених*”, що практикують у деяких країнах. Нерідко таке викрадення є зовсім не домовленою, взаємоузгодженою грою, а реальним насиллям, злочином. Дівчину викрадають просто на вулиці, наприклад, коли вона йде на заняття в університет, а щоб та не втекла, її гвалтують. Повернутись додому “знечещена” дівчина не може, бо завдасть сорому своїй сім'ї, рідні її цуратимуться. Єдиним способом “виправити” ситу-

ацію для неї – це вийти заміж за крадія і гвалтівника.

Прикладом гендерного насильства може бути і *домашнє насильство*, тобто фізичні напади, побиття, зґвалтування, залякування, обмеження свобод між людьми, що перебувають у родинних стосунках. За даними Міжнародної амністії, у країнах Євросоюзу насильство з боку чоловіків чи партнерів є основною причиною смерті або інвалідності жінок у віці від 16 до 44 років. ЮНІФЕМ повідомляє, що жінки у всьому світі потерпають від домашнього насильства більше, ніж від пограбувань, зґвалтування незнайомцями та автомобільних катастроф разом узятих.

Із домашнім насильством зіштовхуються люди різної статі і віку, у тому числі дівчатка і хлопчики, люди старшого покоління, але водночас, згідно зі статистикою МВС України, у 9 із 10 випадків від домашнього насильства потерпають жінки, а вдаються до насильства переважно чоловіки.

Отже, гендерне насилля – це такі форми насильницьких дій, що мають чітко виражену гендерну групу, на яку це насилля спрямоване або яка це насилля чинить.

Аналіз статистики злочинів, пов'язаних із насильством загалом, показує, що насилля часто є гендерною проблемою. Наприклад, у 2010 році в Україні серед засуджених за розбійні напади було 3,3% жінок і 96,7% чоловіків, за навмисні вбивства 13,5% жінок і 86,5% чоловіків (Жінки і чоловіки в Україні 2011, 88). Статистика інших країн є подібною до української. За даними вебсайту ФБР у США, близько 90% всіх навмисних убивств скоєно чоловіками, чоловіки становлять більшість серед заарештованих і звинувачених у пограбуваннях, розбійних нападках, насильстві в родині та зґвалтуваннях – від 85 до 99%. Виходить, що серед людей, які здійснюють насилля, найвищий відсоток посідають чоловіки.

Група, щодо кого здійснюють насилля, є різноманітнішою. Від злочинів, що посягають на життя і здоров'я інших осіб, а також від зґвалтувань потерпають 39,5% жінок і 60,5% чоловіків (Жінки і чоловіки в Україні 2011, 89).

Усі наведені цифри разом свідчать, що чоловіки в різний спосіб активно залучені до насильства: вони є і тими людьми, що найчастіше коять насилля, і тими, що частіше потерпають від нього. Жінки, своєю чергою, статистично рідше потерпають від насилля загалом, але вони становлять левову частку людей, що потерпають від насилля вдома, тоді як чоловіки, за статистикою,

потерпають від насилля в публічному просторі. У певному, хоч і значно меншому, відсоткові випадків жінки також вдаються до насильницьких дій. Яка в цьому логіка або закономірність?

Цю логіку може зробити зрозумілою друга важлива риса гендерного насилля. З погляду гендерної теорії, окрім статистичного переважання людей певної статі серед групи агресорів чи групи, на яку агресія спрямована, другою важливою рисою є *встановлення в результаті насилля владного режиму* – системної взаємодії домінації і субординації (підпорядкування) поміж групами людей. Насилля встановлює владний режим між людьми, що вирізняються за різними ознаками, такими як, раса, сексуальна орієнтація, етнічність, чи навіть зовнішність, належність до певних субкультур (згадаймо агресивне налаштування скінхедів щодо емо). Коли ж цією ознакою є *стать*, то владний режим встановлюється між статевими або гендерними групами.

Важливо розуміти, що подібні владні взаємодії встановлюються не між конкретними особами, що вдаються до насильства чи потерпають від нього, а між цілими групами – гендерними, расовими, етнічними тощо. (Цю тезу докладніше пояснимо трохи згодом).

Гендерне насилля, отже, є механізмом встановлення гендерних режимів – влад між гендерними групами. Важливо зважати на те, що встановлення влад не означає обов'язково насильницьких дій, адже влади можуть встановлюватись дискурсивно, без пря-

мого насилля. Але гендерне насилля є завжди виявом гендерної влади.

Причинок для критичного мислення

Беручи до уваги, що насилля є встановленням влади, чи можете ви припустити, у яких саме випадках відсоток насилля, здійсненого жінками, найімовірніше буде вищим за середній показник? Над ким ці жінки здійснюють насилля (візьміть до уваги, наприклад, людей різного віку)?

У цьому розділі ми розглянемо дві найменш обговорювані в нашому суспільстві форми гендерного насилля – зґвалтування і сексуальні домагання. Ми простежимо, як такі дії встановлюють гендерні режими, і як можливо подолати ці форми насилля.

Зґвалтування як гендерне насильство

Інтерпретація статевого насилля в українському Кримінальному кодексі

У Кримінальному кодексі України Розділ IV “Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи” об’єднує кілька статей: “зґвалтування” (ст. 152), “насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом” (ст. 153), “примушування до вступу в статевий зв’язок” (ст. 154) – злочин, що є різновидом сексуального домагання, “статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості” (ст. 155) і “розбещення неповнолітніх” (ст. 156).

Ці п’ять статей є правовою базою, на яку опирається правосуддя. У 2010 році за цією групою злочинів “проти стате-

вої свободи та статевої недоторканості” в Україні було засуджено 1,8% жінок та 98,2% чоловіків (Жінки і чоловіки в Україні 2011, 88).

Трохи з історії юридичної інтерпретації зґвалтувань

Поняття зґвалтування як *злочину проти статевої свободи і статевої недоторканості, тобто як злочину проти особи, що зазнала статевої агресії*, з’явилося не так і давно. У ранньому англо-американському праві, наприклад, зґвалтування вважали злочином не проти поґвалтованої особи: якщо було зґвалтовано неодружену дівчину, це кваліфікували як “псування майна” її батьків, а якщо поґвалтована була одруженою, то це був злочин проти її чоловіка. Батькам або чоловікові компенсували збиток виплатою штрафу.

В Україні в XIX столітті побутували подібні закони, коли зґвалтування залягоджувалось виплатою штрафу. Але якщо хлопець, що вчинив насилля, погоджувався одружитися зі зґвалтованою дівчиною, то справу полагоджували і без грошей.

За таких потрактувань, правова система недобачала злочину у гвалтуванні жінки її чоловіком. Не вбачали злочину і в тих випадках, коли дівчині вдавалось вирватись і втекти від гвалтівника чи гвалтівників. Якщо ж якась зі справ про зґвалтування доходила до суду, то обвинувачений міг знайти, або навіть підкупити людей, хто засвідчили б, що зґвалтована “провадила розпутне життя”, – така обставина пом’якшувала ви-

рок або й повністю знімала вину з гвалтівника (Боряк 2013, 70-72).

У XX столітті інтерпретації статевого насилля суттєвого переосмислювались, а згодом, завдяки феміністичній критиці та активізму, відбулись реформи нормативно-правової бази в багатьох країнах. Згвалтування, що раніше вважалось цивільним правопорушенням (що залагоджується виплатою штрафу), перейшло в розряд особливо важких і небезпечних кримінальних злочинів.

Повільно, але вслід за правовою базою, почали появлятися або мінятися і судові практики. Наприклад, лиш у 1979 році у США було виграно першу судову справу про згвалтування дружини чоловіком, хоча нормативно-правова база для цього існувала ще з кінця 1950-х років. У сучасному українському Кримінальному кодексі статевий акт між подружжям, скоєний усупереч волі потерпілої особи, також кваліфікується як згвалтування, але судової практики щодо таких випадків або нема, або трапляються вкрай рідко (в Єдиному державному реєстрі судових рішень таких справ знайти не вдалось). Можливо, це є результатом ось таких звичаєвих переконань: за даними російського опитування, 60% чоловіків та 50% жінок і тепер переконані, що згвалтування в шлюбі є в принципі неможливим (Горшкова, Шуригіна 2003, 15).

Згідно з українським законом, гвалтівник постане перед судом і буде осуджений за статтею “згвалтування” і у випадку, якщо потерпіла змогла вирватися і втекти від гвалтівника. Коментар до закону гласить, що “злочин є за-

кінченим з моменту початку статевого акту всупереч волі потерпілої особи”.

За сучасними законами, аргументи про “розпутність” і “непорядність” жінки, що пережила насилля, також не можуть братись до уваги і не можуть пом'якшувати вину гвалтівника, як це було колись. Верховний суд України у своїх коментарях вказує, що судові вирoki, що вже за звичкою пом'якшують покарання гвалтівникам на підставі моральних характеристик потерпілої, не відповідають сучасним законам України: “Призначаючи засудженому більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, суд урахував при цьому негативну характеристику потерпілої, а саме її неналежне ставлення до занять у школі, що ніяк не могло пом'якшити покарання засудженому та істотно знизити ступінь тяжкості вчинених проти неї статевих злочинів”. Коментовану справу розглядали в одному зі судів України в 2005 році.

Згвалтування як вираз презирства

Однією з найсуттєвіших змін у потрактуванні згвалтування є перехід від розуміння його як “надмір наполегливого сексу”, що “псує” жінку, до злочину, що порушує тілесну недоторканість особи, принижує її честь і гідність. Аби пояснити тезу, що згвалтування є не надмір наполегливим виявом “сексуальної пристрасті”, але спрямоване на те, аби принизити, виразити зневагу і презирство, порівняємо суспільне сприйняття різних форм одного й того ж злочину – згвалтування жінки і згвалтування чоловіка. Злочин, пов'язаний зі згвал-

туванням чоловіка, не потрактовува- тиметься як “трошки надміру наполе- гливий секс”, чи як вираз чиєїсь “не- стримної пристрасті”. У такому випад- ку зазвичай визнають, що ті, хто коять насильство, мають намір принизити і зневажити чоловіка через зґвалтуван- ня. Жаргонний, тюремний вираз на по- значення зґвалтування – “опустити” – підкреслює мету понизити соціальний статус іншої людини. Так і щодо жін- ки – зґвалтування є насамперед виявом зневаги й презирства, а його скритий чи явний намір є принизити.

Зґвалтування як конструювання мізогінії

Порівняння суспільного сприйня- ття зґвалтувань жінок і чоловіків дає змогу побачити ще одну важливу рису цього злочину: він є механізмом кон- струювання культурної мізогінії, тобто ідеї про те, що жіноче є менш вартісне, нижче за статусом, неповноцінне.

У випадку злочину проти чоловіка маскулінність зґвалтованого буде по- ставлена під сумнів – його розглядати- муть як “втраченого”, неповноцінного, який невідворотно втратив свій “чоло- вічий статус”. Підставою такого розу- міння наслідків зґвалтування є те, що потерпілого прирівняно до жінки, бо з ним повелись, “як із жінкою”. Вихо- дить, що чоловік, який пережив стате- ве насильство, буде принижений тим, що його прирівняно до жінки. Це і виказує культурну мізогінію.

Водночас нормативність, тобто ге- теросексуальність, агресорів не буде

під питанням – їхні дії не будуть по- трактовані як вияв гомосексуальної “пристрасті”, вони не стануть об’єктом суспільної зневаги і презирства, їхній статус, найвірогідніше, не постраждає, вони не втратять свого “чоловічого ста- тусу”. Такі ситуації показують, наскіль- ки зґвалтування є механізмом констру- ювання зневаги до жінок, а також вста- новлення гендерної влади нормативної маскулінності над фемінністю та інши- ми формами маскулінностей.

Зґвалтування як статеве насильство

Французька дослідниця Монік Пла- за звертає увагу, що зґвалтування є не просто одним із різновидів насильства, а саме *статевим насильством*. Учена питає: чим зґвалтування чоловіка від- різняється від удару кулаком в облич- чя? Тим, що після удару потерпілий лишається чоловіком у соціальному сенсі, іноді навіть підвищує свій статус (“шрами прикрашають чоловіків”). Але зґвалтування – це не просто агресія, а статева агресія:

Зґвалтування є владним принижен- ням, що здійснюють (соціальні) чоловіки щодо (соціальних) жінок (Plaza 1996, 186).

Звинування потерпілих

Існують й інші відмінності в суспіль- ному сприйнятті зґвалтувань жінок і зґвалтувань чоловіків, що допомага- ють зрозуміти, як саме в суспільній уяві сконструйоване розуміння причини і наслідків зґвалтувань. Чоловіка, що пе- режив статеве насильство, не будуть зви-

нувачувати в тому, що він спровокував насильників своєю “необачною поведінкою”. Але ці підозри повсякчас виникають, коли потерпілою є жінка.

Коли зґвалтовано жінку, будуть обговорювати багато різних обставин: чи не була вона надто відверто одягнена? Чи не закоротка була її спідниця/ не завузькі штани? Чому йшла о цій пізній/ранній/обідній порі сама в такому небезпечному місці? Усе сталося через її необережність або легковажність. Не слід їй було залишатись наодинці з цим чоловіком. Не слід було з ним іти. Мабуть, вона фліртувала? Вона палила і вживала алкоголь? І ледь не в останню чергу, можливо, увагу буде звернуто на злочинність дій насильника. Такі розмови неявно побудовані за логікою з’ясування — *як саме жінка спровокувала агресора*, мовляв, насильник просто “не втримався”, піддався її спокушанню, або скористався нагодою, яку жінка сама спровокувала. Таке перенесення вини за злочин на жінку, а не на тих, хто чинить насилля, назвали *звинуваченням потерпілих*.

Причинок для критичного мислення

Як ви гадаєте, чому прийом “звинувачення потерпілих” не застосовують у випадках зґвалтування чоловіків?

Такі переконання, коли суспільний осуд за зґвалтування насамперед буде спрямовано на жінку, що зазнала агресії, і головню стосуватиметься її репутації, а агресор може бути морально виправданим (“його можна зрозуміти”), спричиняє те, що зґвалтування жінок

у певному сенсі підтримуються й заохочуються в нашому суспільстві. До такого висновку дійшла американська вчена Сьюзен Браунміллер і назвала такі та подібні суспільні принципи *культурою зґвалтування*. Дослідження Браунміллер, здійснені в 1980-і роки, залишаються актуальними й сьогодні.

Причинок для критичного мислення

Зверніть увагу, що в цьому підручнику ми не застосовуємо слово “жертва” до людей, що зазнали насилля. У феміністичних англійських публікаціях також уникають цього поняття, натомість вживають вираз “ті, хто пережили насилля” (survivor of violence). На вашу думку, яка цьому причина?

Зґвалтування і жіноче повсякдення

Для культури зґвалтування характерною є впевненість, що саме жінки відповідальні за зґвалтування, це вони повинні пильнувати, аби не потрапити в загрозову ситуацію. Тому дівчат змалечку вчать, де може найбільш імовірно чатувати небезпека і чого слід остерігатись: вони достеменно знають, що в сутінках небезпечно самій повертатись додому, не можна заходити в ліфт із незнайомими чоловіками чи сідати в машину до незнайомих, варто повідомляти близьким, коли вона вирушає увечері з гостей додому, завжди мати наготові мобільний телефон та багато іншого.

Однак дослідження показують, що пильність жінок недостатньо надійно захищає їх від статевого насилля. І однією з причин цього є те, що в більшості випадків гвалтівниками є не незна-

йомці-маньязи, які вистежують жінок у темних парках і під'їздах, як це вчать дівчаток. Найчастіше статеве насильство скоюють знайомі чоловіки — приятелі, кохані, родичі чи співробітники. Статистика свідчить, що імовірність зазнати статеве насильство від чоловіка, якого жінка знає особисто, утричі вища, ніж зазнати нападу незнайомця. Імовірність піддатись гвалтівному нападу у власному домі чи гуртожитку, вдома у знайомих чи на роботі у дев'ять разів вища, ніж на вулиці чи в парку. Один із поширених, але малообговорюваних типів зґвалтувань — це так звані “зґвалтування на побаченні”, коли насильником стає чоловік, якого жінка знає і якому довіряє.

Тому тактика остерігатись незнайомих виявляється ненадійною. Натомість у таких порадах, як вберегтись від зґвалтування, є інша неявна мета. По-перше, очікувана від жінок “безпечна поведінка” водночас стає способом обмеження свободи їх пересування, адже значна частина публічних місць — вечірні вулиці, парки, кафе та інші місця — стають недоступними для жінок без супроводу.

По-друге, учені звертають увагу, що навчання дівчаток бути обережними і не наражатись на небезпеку, створює ситуацію, коли жінки зобов'язані по-

стійно пам'ятати і думати про цю загрозу. Жінки повсякчас змушені аналізувати, наскільки цей одяг, час, місце, обставини, поведінка чи люди є безпечними щодо загрози зґвалтування. У результаті цього, тема зґвалтування увесь час присутня в житті жінок. Такі культурні норми, що роблять загрозу зґвалтування частиною жіночого повсякдення, разом зі звинуваченням потерпілих, є визначальними ознаками культури зґвалтування.

Зґвалтування як влада

У культурі зґвалтування далеко *не всі чоловіки* є гвалтівниками, а також не всі жінки зазнали статевого насилля. Але *всі жінки* живуть в обставинах, коли небезпека зґвалтування регламентує їхнє повсякдення, і всі чоловіки розглядаються як потенційні гвалтівники (адже остерігатись треба всіх чоловіків). Це ілюструє, як зґвалтування, що відбувається між двома конкретними людьми — насильником і потерпілою, встановлює владний режим між усіма жінками і всіма чоловіками.

Як можна протидіяти культурі зґвалтування?

Є різні способи протидії насиллю. Окрім уже згадуваних правил так зва-

Практикум

Спробуйте пограти в таку гру. Складіть перелік щоденних пересторог, яких зазвичай дотримуються жінки, щоб застерегти себе від зґвалтування (не зупиняти незнайоме авто, мати наготові мобільний телефон, не заходити в темні провулки і т. д.). Поруч складіть подібний список повсякденних правил, яких дотримуються чоловіки, аби застерегти себе від зґвалтування. Що ви отримали?

Практикум Ознайомтеся з юридичним коментарем до ст. 152 “Зґвалтування” Кримінального кодексу України. Як би ви прокоментували таке трактування?

Для інкримінування ст. 152 [“Зґвалтування”] потрібно встановити, що вказане небажання було більш-менш чітко вираженим, явним, адже відмова на словах, навіть певна фізична протидія не завжди свідчать про дійсне небажання особи вступити у такий контакт. Скажімо, чоловік може сприймати таку поведінку жінки як кокетство, загравання або прояв сором’язливості.

ної “безпечної” поведінки, жінки також використовують індивідуальні стратегії, як-от: засвоєння прийомів самооборони та використання захисних засобів (наприклад, газових балончиків). Але як можна протидіяти культурі зґвалтування не лише в кожному індивідуальному випадку фізичного насильства, а як суспільному явищу?

Один із способів міститься в юридичній площині права. Коли законодавчі органи взаємодіють із громадянським суспільством й академічними інституціями, враховують нові теоретичні підходи до розуміння того, як функціонує гендерне насильство, реформують, враховуючи ці знання, нормативно-правову базу, – за цих обставин зміни в законах не просто функціонують, як система покарань, але допомагають руйнувати підвалини культури зґвалтувань.

Наприклад, ще донедавна існувало (а подекуди і дотепер є) уявлення про те, як повинні поводитись жінка і чоловік в інтимних взаєминах. Згідно з цими уявленнями, “справжня жінка” має “не погоджуватись” на сексуальні стосунки, відмовляти від пропозицій, а “справжній чоловік” повинен бути наполегливим і схилити її до взаємин. У результаті цих поведінкових норм

склалось загальновідоме правило, що “якщо жінка говорить «ні», то насправді це означає «так»”. Це правило створювало підґрунтя для статевого насильства, розмивало основу для встановлення факту зґвалтування. Нерідко суди вирішували, що факту зґвалтування не було, бо жіноче “ні” буцімто було лиш частиною “любовної гри”.

Під тиском громадянського суспільства та академічної феміністичної критики, інтерпретацію подібних правил сексуальної взаємодії було суттєво переосмислено. Сьогодні в більшості європейських країн повідомлення однієї зі сторін про згоду або незгоду мати інтимні взаємини розуміється судом прямо, не інтерпретується навпаки. Це впливає також і на суть інтимної комунікації між людьми. Так з ужитку поступово вилучається один із механізмів культури зґвалтувань.

Серед найновіших способів громадянського спротиву культурі зґвалтувань є масові дії та кампанії.

Навесні 2011 року в канадському місті Торонто відбувся дуже незвичний вуличний марш. Кілька тисяч жінок, виключно вбраних у декольте та міні-спідниці, панчохи “в сіточку”, яскраві

Флаєр-оголошення про марш "Хода шльондр".
Напис: "...бо «моя коротка спідниця, вір цьому чи ні, тебе не стосується»".

Моє тіло – це не відкрите запрошення!

Достойні чоловіки поважають жіночу рівність.
Мій вигляд — не запрошення.

Мій одяг не означає згоду

Це НЕ дозвіл!

Секс — це щось, що люди роблять разом, а не щось, що ти робиш комусь.
Сукня не означає "так".

9.1. Світлини з маршів "Хода шльондр" у різних містах світу, 2011–2012 рр.

перуки і з надмірним макіяжем (так зазвичай карикатурно зображають повій), несли гасла “Це лише одяг, а не згода!”, “Не вказуйте нам, як одягатись, краще кажіть чоловікам не гвалтувати!” (див. мал. 9.1). Марш “Хода шльондр” був політичною демонстрацією, гучною відповіддю жінок на публічну заяву торонтського офіцера поліції: “Якщо жінки не хочуть бути згвалтованими, то нехай не одягаються як шльондри”.

Згодом хвиля таких протестів прокотилась вулицями інших великих міст – Тель-Авіва, Мельбурна, Гельсінкі, Бухареста. “Хода шльондр” – це спроба звернути увагу, що перекладання провини за статеve насильство на жінок та їхню зовнішність є типовим, узвичаєним прийомом, що виправдовує напади гвалтівників і культуру згвалтування в цілому.

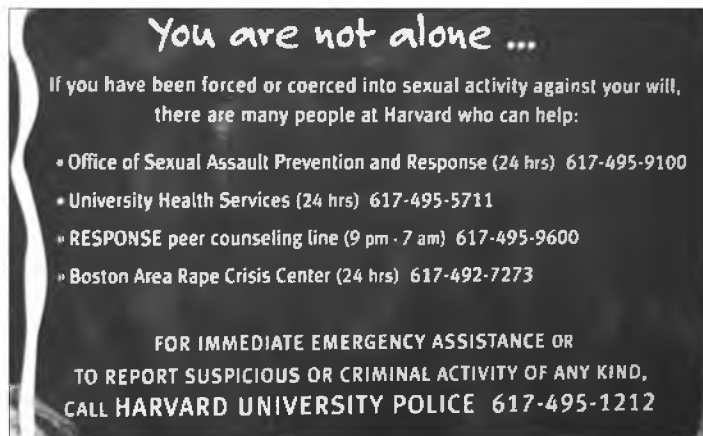
У державах із розвинутою правовою культурою темі згвалтувань приділено багато уваги. Наприклад, у західноєв-

9.2. Рукописне оголошення в кампусі Університету Альберти: “Не буває окремої атаки на окрему жінку. Коли гвалтують одну із нас – гвалтують усіх жінок. Сестринство пильнує!”, м. Едмонтон, Канада, 2008 рік

ропейських та північноамериканських університетах можна побачити чимало інформаційних матеріалів щодо попередження статевого насильства. Цілодобові телефонні “гарячі лінії” швидко надають людині, що зазнала

9.3. В інформаційних повідомленнях “Ти не одна...” йдеться, що в університеті є багато людей, готових негайно прийти на допомогу постраждалим від статевого насилля. Наведено цілодобові телефони і контакти різних університетських та міських служб і поліції. Повідомлення-наліпки були розміщені в жіночих туалетах Гарвардського університету, м. Кембридж, США, 2012 рік

9.4. Банер повідомляє, що в університеті діє Центр допомоги постраждалим від сексуальної агресії. Університет Альберти, Едмонтон, Канада, 2009 рік

насилля, психологічну підтримку та юридичну допомогу. Діяльність, спрямована на попередження статевого насилля, є і громадською ініціативою (мал. 9.2), і частиною офіційної університетської політики (див. мал. 9.3, 9.4).

В Україні статеве насильство залишається малодискутованою темою, говорити про яку вважається соромно, непристойно. Воно потрапляє в центр медійної уваги лише тоді, коли супроводжується іншими тяжкими злочинами – каліцтвом потерпілих або убивством. Але й тоді основні способи

говорити про статеве насилля нерідко визначаються основними дискурсами “культури зґвалтування”.

Сексуальні домагання, або як культура зґвалтування вбудована у школи, офіси та університети

У 1979 році американська юристка Кетрін Маккіннон опублікувала книгу “Сексуальні переслідування жінок на роботі: випадок дискримінації за статтю”, яка розпочиналась цілою низкою реальних історій, як-от: настирливі чоловічі розпитування молоді офісної працівниці про інтимні подробиці її нещодавнього заміжжя, вимога до секретарки не лише супроводжувати керівника у відрядженні, але й жити з ним в одному готельному номері, спати в одному ліжку тощо (MacKinnon 1979). Саме Маккіннон запропонувала широко вживаний зараз термін “сексуальні переслідування”, а її книга стала засадничою для початку суспільних дискусій на цю тему.

Проте перші судові справи щодо звинувачення в сексуальних домаганнях на робочому місці почалися аж через 12 років після виходу книги Маккіннон. Позов юристки Аніти Хілл проти її керівника розглядав Верховний суд США 1991 року, а судові засідання були широко трансльовані по телебаченню. Медійний розголос задумувався, щоб публічно висміяти позивачку, проте мав несподіваний ефект – тисячі інших жінок почали відкрито оповідати свої подібні історії. Кількість судових позовів у справі сексуальних домагань

на робочому місці зростала, а суспільне ставлення до проблеми стало серйознішим й осмисленішим.

В українському законодавстві, у законі “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, сексуальні домагання визначено так:

Сексуальні домагання – дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування.

На практиці в ситуації службової залежності домагання найчасніше ініціюють особи, що мають владу (займають керівні позиції або здійснюють контроль). Проте навіть серед рівних за статусами чи посадами людей трапляється чимало ситуацій сексуального переслідування жінки (жінок) з боку чоловіка або групи чоловіків. Це доводить ідею про гендерний розподіл влад між жінками і чоловіками в суспільстві, навіть якщо вони формально обіймають однакові посади на робочому місці.

Попри деякі розбіжності в потрактуваннях сексуальних домагань, ек-

спертна спільнота сходиться на тому, що *сексуальні домагання є різновидом статевого насильства*, яке виражено не прямо, а радше символічно. Маккіннон запропонувала вирізняти дві типові форми сексуальних домагань на робочому місці. Перша звучить як “послуга за послугу”, коли керівник узалежнює винагороди та заохочення підлеглих від прийняття ними сексуальних пропозицій. Такі домагання певним чином поширені також у навчальних закладах, у ситуаціях владного підпорядкування студентства викладачам. Інша форма – це такий “знущально-ворожий”, статево-забарвлений мікроклімат на робочому місці, коли працівниця змушена або терпіти приниження, або покинути свою посаду. Тобто сексуальні переслідування – це не брутальний напад, а “ввічливі пропозиції” або начебто жартівливі залицяння, що однаково об’єктивують жінок і встановлюють владні гендерні режими.

Зібрати статистику сексуальних переслідувань значно важче, ніж зґвалтувань — адже домагання призводять не до насильницького статевого акту (що легше зафіксувати як злочин), а до начебто добровільної відмови потерпілої від посади чи вигідної роботи, або на-

Практикум

Експертиза свідчить, що в усіх країнах офіційна статистика зґвалтувань дуже применшена: до правоохоронних органів звертаються від 5 до 15% потерпілих жінок, і невідомий, але дуже незначний відсоток потерпілих чоловіків. Як ви гадаєте, чому така незначна кількість людей повідомляють про злочин зґвалтування? Чи ця обставина якось визначається “культурою зґвалтування”?

Класне кіно!

Фільм “Північна країна” режисерки Нікі Каро (США, 2005), знятий на основі життєвої історії шахтарки з Північної Мінесоти, є яскравою ілюстрацією теми сексуальних домагань і культури зґвалтування.

У фільмі головна героїня Джозі Еймз, мати двох дітей, розлучається і переїздить в інше місто, де починає працювати шахтаркою. Добре оплачувана робота на шахті дає їй змогу самотужки придбати будинок і забезпечувати дітей. Але чоловіки-шахтарі влаштовують Джозі та іншим шахтаркам щоденні принизливі цькування, сексуальні домагання, підпихуючи їх до рішення звільнитись із “чоловічої” роботи. Спочатку Джозі поодинокі в намаганнях відстояти свою гідність та право працювати на шахті, інші шахтарки налякані, зневірені і не наважуються чинити спротив. Та поступово вони долучаються до вимог Джозі.

У фільмі перемога надходить швидко, але в реальній історії, що була взята за основу кінострічки, ця судова справа тривала 14 років. У цьому фільмі також є епізод про телевізійну трансляцію справи Аніти Хілл, що і надихає головну героїню на її боротьбу.

чебто добровільної “згоди”. Чимало жінок, що зазнали сексуальних домагань на робочому місці або в навчальному закладі, намагаються уникнути будь-якого зізнання чи розголосу, а інша частина навіть не здогадуються (або розуміють це набагато пізніше), що ситуація, у якій вони опинилися, є випадком насильства.

В Україні проблема сексуальних домагань досі лишається дуже прихо-

ваною. Попри законодавче потрактування таких дій як злочину, на кінець 2012 року українська судова практика знає лише один позов за сексуальні переслідування на робочому місці, та й той позивачка програла. Цей та інші випадки показують, що сексуальні домагання в публічному просторі (місце роботи, навчання) вбудовані в загальну систему гендерних владних розподілів та контролю.

Рекомендована література

- Клименкова Татьяна. 2001. Насилие как основа культуры патриархатного типа. Гендерный подход к проблеме // Гендерный калейдоскоп. Курс лекций / Под ред. М. Мальшевой. – М.: Academia. – С. 121–145.
- Ходырева Наталья. 2002. Причины физического насилия: сущность рода или дисбаланс власти // О муже(Н)ственности / Под ред. С.Ушакина. – Москва: Новое литературное обозрение. – С. 161–186.